

боку – ригоризм Імператорської Археологічної комісії щодо заборони будь-якого перепланування [34, с. 108 – 112].

Саме практика роботи з архітектурними пам'ятками розширила арсенал наукових методів і навичок Петрова, його вміння бачити архітектуру та живопис, фреску чи мозаїку як "текст" історії. Петров не став мистецтвознавцем: на означені пам'ятки він дивився як історик, і це визначило *новий методологічний напрямок історико-церковних студій у КДА*. Петров, за прикладом Лашкарьова, завжди збирав всю писемну інформацію про історію пам'ятки, і тільки після цього її досліджував безпосередньо. Саме такий підхід обумовив науково обґрунтовані результати експертизи, сприяв зростанню наукового авторитету ЦАТ. Значною мірою цей авторитет базувався і на творчих зусиллях Миколи Івановича Петрова.

1 Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут рукопису. (далі – НБУВ ІР). Ф. 225. Спр. 19. 2. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 33. 3. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 40. 4. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 57. 5. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 92. 6. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 101. 7. НБУВ ІР. Ф. III. Спр. 14186. 8. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 582. 9. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 325. 10. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 365. 11. НБУВ ІР. Ф. 160. Спр. 877. 12. НБУВ ІР. Ф. 160. Спр. 875. 13. НБУВ ІР. Ф. 160. Спр. 876. 14. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 293 – 302. 15. НБУВ ІР. Ф. 160. Спр. 877. 16. НБУВ ІР. Ф. 160. Спр.

877. 17. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУК). Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 2. 18. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 10. 19. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 19. 20. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 25. 21. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 28. 22. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 31. 23. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 33. 24. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 40. 25. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 45. 26. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 57. 27. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 61. 28. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 68. 29. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 69. 30 а. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 91. 30. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 94. 31. *Василь Ульяновський, Оксана Панчук*. Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер'єрах // Петров Микола. Скрижалі пам'яті / Упоряд. В. Ульяновський, І. Карсим. – К.: Либідь, 2003. 32. *Крайній К. К.* Дослідження церковної історії членами Київського Церковно-історичного та археологічного товариства 1972 – 1920 рр. Дис. канд. іст. наук. К., 2003. 33. *Петров Н.И.* Археологическая находка на хорах в Великой Церкви Киево-Печерской Лавры // Труды Киевской Духовной Академии (далі – ТКДА). – 1899. – № 6. 34. *Петров Н. И.* Воспоминания старого археолога. 35. *Петров Н.И.* Древняя степонисъ в Киевской Спасской на Берестове церкви // ТКДА. 1908. – № 2. 36. *Петров Н.И.* О внешнем виде Св. Иоанна Златоуста // ТКДА. – 1907. – № 7. 37. *Петров Н.И.* О новом расписании стен Великой Церкви Киево-Печерской Лавры // ТКДА. – 1901. – № 2. 38. *Петров Н.И.* О росписании стен и вообще об украшении Киевского Владимирского собора // ТКДА. – 1899. – № 5 – 7. 39. *Петров Н.И.* Об упраздненной стенописи Великой Церкви Киево-Печерской Лавры // ТКДА. – 1900. – № 4 – 5. 40. *Петров Н.И.* Тридцатилетие Церковно-исторического и археологического Общества при Киевской Духовной Академии // ТКДА. – 1903. – № 1.

Надійшла до редколегії 12.10.08

В. Патик, асп.

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ У ПРАЦЯХ В'ЯЧЕСЛАВА СТРЕЛЬСЬКОГО (1910–1983)

Висвітлюються ключові аспекти дослідження джерелознавства у працях В'ячеслава Стрельського. Аналізується наукова спадщина вченого, його внесок у становлення та розвиток джерелознавчих галузей знань.

This article is devoted to the main aspects of research of source study of Vyacheslav Strel'skiy that based on his scientific works. There is an analysis of activities of scientist, his contribution to the formation and the development of source study.

Відомий український історик, археограф, архівіст В'ячеслав Стрельський своєю плідною працею зробив значний внесок у розвиток джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Сучасна історична наука розвивається досить динамічно. В нинішніх умовах відродження національної свідомості виникає потреба переосмислення методологічних настанов. Не відкидаючи засадних підходів теорії закономірної поступальності історичного процесу, існує необхідність по-новому осягнути спадщину істориків радянської доби, серед яких, без перебільшення, одним з визначних особистостей є В.Стрельський, який залишив значну спадщину: він був автором понад 300 наукових праць, серед яких монографії, наукові посібники, журнальні та газетні публікації, мав широкий діапазон наукових інтересів, займався дослідницькою роботою в архівних установах УРСР. Результатами його діяльності стали численні праці, які до сьогодні привертють увагу науковців.

Надзвичайно плідна спадщина В.Стрельського не залишилась поза увагою сучасних істориків. Найбільш вагомими, з огляду на інформативність, є збірки наукових праць, присвячених доробку визначного вченого. [8] На особливу увагу заслуговують розробки Я.Калакури, які висвітлюють внесок В.Стрельського у формування історико-архівознавчої школи Київського університету, [5] а також розробки І.Войцехівської, [3; 6] яка систематизувала розпорошену інформацію про життєдіяльність історика та провела аналітичний огляд архівного фонду В.Стрельського. Його ім'я неодноразово зустрічається в енциклопедичних та довідкових виданнях, що підтверджує значущість здобутків вченого. [1; 4]

В.Стрельський є автором низки фундаментальних розробок джерелознавчих проблем вітчизняної історичної науки, теоретико-методологічних проблем та методики джерелознавчого аналізу. [9; 12; 14] Він зробив значний внесок у становлення історико-архівознавчої школи Київського університету.

Протягом декількох років вчений працював у Головному Архівному Управлінні при Раді Міністрів УРСР (тепер – Державний Комітет архівів України) та майже 40 років на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, де він з 1945 до 1982 рр. очолював кафедру архівознавства і спеціальних історичних дисциплін (нині – кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки).

Аналізуючи наукову творчість В.Стрельського, можна виокремити в діяльності вченого ряд етапів. На особливу увагу заслуговує його плідна праця на посаді завідувача кафедри архівознавства Київського університету. В початковий період його діяльності пріоритетне місце займали питання, пов'язані з організацією навчального процесу, розробкою програм навчальних курсів, зокрема джерелознавства та архівознавства. Опрацьовувалися навчально-методичні матеріали, забезпечувалося викладання архівознавчих та джерелознавчих дисциплін, велася підготовка істориків-архівістів, була відкрита аспірантура. [10; 11; 13]

В той час історія архівної справи в Україні була малодослідженою, навіть не було підручників. Отже, лекційні курси В.Стрельського та інших викладачів кафедри фактично започаткували підготовку фахівців з історії архівної справи в Україні.

Зі зміною політичної ситуації в країні, зокрема після XX з'їзду КПРС, розпочинається новий етап у діяльності радянських істориків, серед яких був і В.Стрельський. У 60-70-х рр. ним були напрацьовані найсуттєвіші наукові розробки в галузі історичного джерелознавства та архівознавства. Він підготував довідкові видання про державні архіви та їх фонди, був укладачем путівника по Центральному державному історичному архіву УРСР в м. Києві. [15]

Вчений дослідив документальні матеріали з історії революції 1905-1907 рр. в Україні, обґрунтував принципи історичної критики джерел.

Заслужує на увагу праця В.Стрельського "Джерелознавство історії СРСР: Період імперіалізму", [9] текст якої, по суті, і був докторською дисертацією вченого. В даній праці досить вдало викладені питання методології історії, розроблено підґрунтя для здійснення джерелознавчих досліджень. Структурно робота складається з двох частин: перша частина включає розділ 1-й "Загальні принципи класифікації, наукового аналізу, відбору і синтезу джерел періоду імперіалізму" (с. 7-48), а наступні сім розділів присвячені таким групам джерел як "архівний актовий матеріал і його публікація" (с. 109-178), соціально-економічна статистика (с. 179-225), законодавчий матеріал та інші правові акти (с. 226-261), "мемуарна і епістолярна література" (с. 262-311), "періодична преса" (с. 312-406), "пам'ятки художньої і наукової літератури" (с. 407-475).

У першому розділі висвітлюються загальні принципи класифікації, наукового аналізу, відбору і синтезу історичних джерел, які стосуються кінця XIX – початку XX ст. Оригінальними є підходи вченого до тлумачення самого поняття "джерела", його методи пошуку і класифікації джерел, джерелознавча критика. В.Стрельський вказував, що "джерелознавство охоплює не окремі види джерел (як, наприклад, геральдика – герби, сфрагістика – печатки і ін.), а весь обсяг історичних джерел і спирається при цьому на результати, здобуті окремими допоміжними дисциплінами". [9, с. 9] Вчений вважав, що, з одного боку, критичний аналіз документальних і правових джерел, а з другого, оповідних, дасть можливість виокремити придатний для аналізу і удосконалення матеріал, який доречно використати історикам відповідно до конкретних завдань і мети їх дослідження.

У третьому розділі В.Стрельський запропонував наступну класифікацію архівних матеріалів: "а) документи державних установ; б) документи різних громадських організацій і політичних партій; в) документи церковного управління: Синоду, єпархій, консисторій, а також церков, монастирів, синагог та ін.; г) документи приватних установ і підприємств і т. п.". [9, с. 109] Він вказував на визначальну роль документальних матеріалів в оцінці достовірності інших писемних пам'яток. У даному розділі подано інформацію про розвиток архівної справи в царській Росії та її стан за часів СРСР, окремо вчений приділив увагу науково-довідковому апарату в державних архівах. В.Стрельський здійснив систематизацію розрізної інформації щодо видання історичних джерел у збірниках, періодичних виданнях.

У наступному розділі науковець класифікує статистичний матеріал як історичне джерело, поділяючи його на окремі групи за їх значенням і за проблематикою, подає інформацію про статистичні установи та їх видання, збір та опрацювання статистичних даних.

П'ятий розділ монографії присвячений специфіці дослідницького використання законодавчих матеріалів та інших правових актів. На думку В.Стрельського, надзвичайно інформативними є такі видання законодавчих матеріалів, як "Полное Собрание Законов Российской империи", "Собрание узаконений и распоряжений правительств", "Свод законов Российской империи", а також публікації у вигляді збірників розпоряджень по окремих відомствах (військовому, народної освіти, юстиції та ін.). [9, с. 226]

Характеризуючи мемуарну та епістолярну літературу, вчений вказував, що вона сприяє ґрунтовнішому дослідженню економічного ладу, соціальних відносин певної епохи, деталізує об'єкт дослідження. Мемуарна література, що виступає у різноманітних жанрах (щоденники, спогади, автобіографії, некрологи) потребує застосування специфічних прийомів її критичного ана-

лізу. В.Стрельський вказував, що "листи – є цінним матеріалом, оскільки в них викладаються факти безпосередньо після їх здійснення. Епістолярна література може поділятися на ряд різновидів: а) листи приватних осіб, які відображають особисте і громадське життя; призначені виключно для одного кореспондента, замінюючи усні переговори; б) листи діячів партій, громадських організацій, офіційних представників уряду, керівників міністерств, акціонерних товариств, банків". [9, с. 266]

У сьомому розділі В.Стрельський наводить варіанти класифікації періодичної преси і дає змістовну характеристику значній кількості періодичних видань: "За характером і призначенням російські дореволюційні журнали можна поділити на видання літературні, суспільно-політичні, наукові, спеціальні або галузеві, ілюстровані і неілюстровані, журнали для сімейного читання, для жінок, для молоді, дітей і т. д.". [9, с. 312]

В останньому розділі вчений вказував на важливість вивчення та аналізу пам'яток художньої і наукової літератури, які стоять окремо в загальному комплексі історичних джерел, що зумовлено їх особливостями. Він розробив принципи їх джерелознавчого аналізу, довів необхідність джерелознавчого аналізу первісних документів, які використав автор твору, їх інтерпретації, що відкриває попередні стадії роботи автора, а відтак і його творчу лабораторію.

У праці, звичайно, наявні цитати ідеологів комунізму, які на сьогоднішній день є морально застарілими, проте це була обов'язкова вимога часу.

В.Стрельський є автором розділів "Джерелознавство", "Архіви і архівознавство", "Метрологія", "Геральдика", "Сфрагістика" та "Історична географія" у посібнику "Допоміжні історичні дисципліни". Він дає чітку класифікацію основних видів історичних джерел та їх обґрунтування (речові, етнографічні, лінгвістичні, усні та писемні). [2, с. 10]

Визначення поняття "історичне джерело" він сформулював таким чином: це "пам'ятки того або іншого історичного періоду, які в тій або іншій формі фіксують історію людського суспільства, відбивають реальні явища суспільного життя". Український джерелознавець М.Ковальський, аналізуючи науковий спадок В.Стрельського зазначив, що таке визначення було дещо вузьким і продовжило традиції В.О.Ключевського і М.М.Тихомирова. [7, с. 53-67] Значну увагу в даній праці В.Стрельський приділив потребі чіткого формулювання завдань джерелознавства та класифікації джерел. Він запропонував класифікацію історичних джерел за "видами", а не за "типами", як це було загальноприйнято, і виділив п'ять груп джерел. Він відніс до визначених видів речові, етнографічні, лінгвістичні, усні та "писані" джерела. Завдання джерелознавства вчений сформулював як такі, що полягають у потребі "дати методичку вивчення, аналізу і використання джерел". [2, с. 10]

Важливими з огляду на їх інформативність є описи фондів архівних установ СРСР, поданих В.Стрельським, [2, с. 33-45] їх коротка характеристика та значення для дослідження історії. Він цілком справедливо вважав, що "важливим питанням архівознавства є питання про наукові основи систематизації і класифікації документальних матеріалів". [2, с. 46]

Вчений подає нові підходи до класифікації засобів і одиниць вимірювання, які застосовуються в метрології. При дослідженні цієї теми він розглядає увесь проміжок історичного розвитку, починаючи із додержавного періоду, висвітлює систему мір Київської Русі, становлення російської метрології, світову метричну систему.

У розділі "Геральдика" подані основні характеристики даної дисципліни, специфіка її використання та тлума-

чення. Вчений наводить кілька визначень терміну "геральдика". Він пише: "необхідно встановити двояке розуміння терміну "геральдика", розширивши предмет її вивчення: 1) геральдика в широкому розумінні слова як наукова дисципліна, що має за мету встановити генезис і етапи розвитку різноманітних і своєрідних знаків, прийнятих на різних ступенях розвитку культури людського суспільства і 2) геральдика у вузькому розумінні слова, що займається вивченням традиційних форм гербів та їхніх різних елементів, характерних своїм одноманітним типом і які виникли в певних соціальних умовах". [2, с. 164]

Характеризуючи сфрагістику, В.Стрельський вказував, що це – "допоміжна дисципліна, яка займається вивченням печаток, їх описом, дослідженням умов і засобів їх застосування". [2, с. 165] Він розробляв підходи до розгляду печаток як історичного джерела і за сіб експертизи для встановлення оригінальності чи підробки документу, до якого печатку прикладено.

Науковець наголошує також на важливості історичної географії серед допоміжних історичних дисциплін: "Історична географія вивчає не географічні уявлення людей на різних етапах розвитку, а конкретну економічну і політичну географію минулого, тобто географію, в умовах якої суспільство розвивалося в різні епохи, "історичний пейзаж" життя минулого". [2, с. 200] В.Стрельський зазначав, що дана галузь має важливе значення для встановлення і вивчення ряду місцевих особливостей в загальному процесі історичного розвитку. А також, що "за допомогою даних історичної географії можна конкретизувати наші уявлення про розселення народів у минулому, про розвиток виробництва в певних районах в різні історичні періоди, встановити географічні пункти ряду важливих історичних подій". [2, с. 200] Даний посібник протягом кількох десятиріч був основним і єдиним навчальним посібником для студентів-істориків.

Не варто забувати, що наукова діяльність вченого була обмежена жорсткими ідеологічними рамками, що наклало суттєвий відбиток на його наукові розробки.

Таким чином, В.Стрельський – один із фундаторів історико-архівознавчої школи Київського університету імені Тараса Шевченка. Він був автором вагомих праць з архівознавства та джерелознавства, розробником методики проведення архівознавчих і джерелознавчих досліджень, науковим керівником багатьох дослідників, які зробили помітний внесок у розробку теорії і практики архівної справи, методики дослідження історії спеціальних історичних дисциплін.

1. Бібліографічний довідник. – Вип. 2 (1940-1960-ті рр.). – К., 2002.
2. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни: Короткий курс. Уч. пос. – К., 1963.
3. Войцехівська І. Огляд особового архівного фонду професора В.І.Стрельського // Проблеми архівознавства і джерелознавства. Збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В.І.Стрельського. Серія "Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела". – К., 2001. – Вип. 4. 4. Джерелознавство історії України. Довідник. – К., 1998.
5. Калакура Я. Будівничий історико-архівознавчої школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка // Проблеми архівознавства і джерелознавства. Збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В.І.Стрельського. Серія "Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела". – К., 2001. – Вип. 4. 6. Калакура Я., Войцехівська І. Особові фонди фундаторів архівної справи в Київському університеті імені Тараса Шевченка – професорів В.Стрельського та В.Замлинського // Проблеми архівознавства і джерелознавства. Серія "Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела". – К., 2002. – Вип. 5.
7. Ковальський М. Джерелознавчі ідеї професора В'ячеслава Іллча Стрельського // Проблеми архівознавства і джерелознавства. Збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В.І.Стрельського. Серія "Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела". – К., 2001. – Вип. 4. 8. Проблеми архівознавства і джерелознавства. Збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В.І.Стрельського. Серія "Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела". – К., 2001. – Вип. 4. 9. Стрельський В.І. Джерелознавство історії СРСР: Період імперіалізму. – К., 1958.
10. Стрельський В.І. Методика підготовки курсових і дипломних робіт з суспільних наук. – К., 1961.
11. Стрельський В.І. Методические указания к подготовке дипломных работ по отечественной и всеобщей истории для студентов исторического факультета. – К., 1981.
12. Стрельський В.І. Основные принципы научной критики источников по истории СССР. – К., 1961.
13. Стрельський В.І. Приемы исследовательской работы над документальными материалами архивов. – К., 1974.
14. Стрельський В.І. Теория и методика источниковедения истории СССР: уч. пос. – К., 1976.
15. Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве: Путеводитель. – К., 1958.

Надійшла до редколегії 12.10.08

О. Плугаторенко, асп.

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ДОСВІДУ ТА ПОГЛЯДІВ Р. РЕЙГАНА НА АМЕРИКАНСЬКУ ПОЛІТИКУ ЩОДО СРСР (1940 – КІНЕЦЬ 1960-х рр.)

У статті розглянуто основні складові формування політичного досвіду та поглядів Р.Рейгана на американську політику щодо СРСР від початку його акторської кар'єри і до закінчення першого строку перебування на посаді губернатора штату Каліфорнія.

The article deals with the main components Ronald Reagan's political experience and the formation of the views on American policy toward the Soviet Union from the beginning of his performance career till the end of his first governor's term in California.

Більше ніж тридцять років знадобилося Р.Рейгану для усвідомлення необхідності співпраці з Радянським Союзом та припинення Холодної війни, що мало надзвичайно велике значення для міжнародних відносин. Усі ці роки його світоглядною домінантою була боротьба проти ідеології та політики комунізму. Це протистояння поглинало більше його сил, ніж будь-які інші прагнення і затривало навіть його родинне життя: коштувало йому першого шлюбу, але допомогло знайти другу дружину; зіпсувало відносини з дітьми та спричинило три замаху на його життя. Не поступившись своїми переконаннями, Р.Рейган, однак, виявив зразки державницького мислення і сів за стіл переговорів з радянським керівником М.Горбачовим.

У сучасній історіографії кількість праць, присвячених дослідженню формування політичного досвіду та поглядів Р.Рейгана на американську політику щодо СРСР (1940 – кін.1960-х рр.) невелика. Оглядово торкаються

цієї проблеми дослідники біографії Р.Рейгана, наприклад, Р.Даггер, А.Едвардз, Ф.Ван дер Лінден, Е.Іванян, А.Мақдермонт, В.Ніконов [5,6,18,22,23,24]. Проте вони звертаються до цієї проблеми дещо фрагментарно у зв'язку із тим, що основною метою їхніх праць є висвітлення політичних та персональних подій з життя Р.Рейгана. Більше конкретних фактів та оцінок подається у працях дослідників, які вдаються до аналізу та систематизації головних етапів політичного життя Р.Рейгана. Насамперед заслуговують бути згаданими розвідки таких дослідників як Л.Баррет, Л.Кеннон, Р.Даллек, А.Джордж та Дж.Джордж, П.Кенгор, Е.Морріс, Р.Рівз, Дж.Шихі, П.Швайзер, Б.Шлоссер, Дж.Вайт, Г.Вілз [2, 3, 4, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 20, 21]. Проте через те, що більшість цих праць написана у 1980-ті – першій половині 1990-х рр., вони не могли врахувати чимало введених у науковий обіг за останнє десятиліття нових джерел. З огляду на це, ми вважаємо за доцільне звернутися до розгляду та